

م الله امر حم ن امر حم

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر شریعتی

پایان نامه تحصیلی دوره کارشناسی ارشد.

رشته تاریخ گرایش ایران باستان

عنوان پایان نامه :

جایگاه ساتراپی بابل در دوره هخامنشی

استاد راهنما :

دکتر محمدتقی ایمانپور

استاد مشاور :

دکتر سیروس نصرالهزاده

نگارش :

فاطمه امیری

اسفند ۱۳۹۱

تقدیرم بہ آرتان حضرت ثامین علیہ السلام (ع)

و پدر و مادر مہربان و دل و زخم کہ ہرچہ دارم از عشق جوہرت آنہا سرت

بہ ہر مرغزیم کہ مراد تمامی مرا حال دل و زانہ حمایت من کفر و ندامت ایلا، امیررضا و ارنگان کہ

صبر و متانت و نگاہ مہربان آنان ہمیشہ بہ من امید من داد.

معبودم! ای بود و نبودم! خدای من! ای برتر از اندیشه ناتوانم! نه و لازم کد این واثقا بکار برم تا از

بابت این تو فیتی که به من عطا کردی تشکر کرده باشم.

یا الهی و ربی من بی غیرک.

اگر فون که به لطف و عنایت پروردگارش این پایان نامه به اتمام رسیده، بر خود لازم مولایم مراتب

تشکر و قدردانی خود را نسبت به استاد راهنمای محترم جناب دکتر لایقینا برادر دارم. نه تنها از مرتبه علمی والای

ایشان مطالب زیاد صحیح بلکه و البته اخلاق، تواضع و فروتنی ایشان، نکات ارزشمند و نصیب این

حقه میگردیده است. همیظ و از استاد مشاور محترم جناب دکتر مروس نصیراننده کمال تشکر و

قدردانی را دارم و از دوست خوبم بازم رابعه نیکانجه واره یار و مشوق من در تحصیل بوده اند،

رپاسگزارم.

چکیده

نام بابل در کتیبه بیستون، بابیروش (bābiruš) ذکر شده است. این واژه در متون بابلی، باب ایلو (Bāb-ilu) به معنی «در» یا «کاخ خدا» آمده است. این کشور در هزاره سوم قبل از میلاد یکی از شهرهای سومر و بعدها جزو دولت اکد گردید. در اواخر این هزاره به هنگام سلطنت حمورابی توسعه یافته، و به طرز مجللی ساخته شد و پایتخت دولت بابل گردید. در سال ۶۸۹ پ.م. سنآخریب پادشاه آشور ضمن فتوحات خود این شهر را نیز غارت و با خاک یکسان کرد. در زمان بخت النصر دوم که دامنه فتوحات او تا فلسطین کشیده شده بود، بر آبادانی بابل افزوده شد. بابل در سال ۵۳۹ پ.م. بدست کورش کبیر گشوده شد و از آن پس یکی از استانهای مهم امپراتوری هخامنشی گردید. در زمان پادشاهی داریوش بزرگ، شهر بابل به صورت یکی از ایالات مهم هخامنشیان درآمد و تا سال پنجم سلطنت خشیارشا عنوان یکی از پایتخت‌های شاهان هخامنشی را داشت، ولی چون مرتب در این منطقه مزاحمت و شورش‌هایی انجام می‌شد، باعث خشم خشیارشا و سرکوب شورشیان شد. در این پژوهش سعی شده است، ضمن بررسی پیشینه بابل پیش از دوره هخامنشیان به چگونگی فتح آن در زمان کورش و جایگاه ساتراپی بابل در دوره هخامنشیان تا پایان پادشاهی خشیارشا با استناد به منابع کهن و جدید و با استفاده از شیوه تاریخ‌نگاری کهن پرداخته شود.

کلید واژه‌ها: هخامنشیان، بابل، کورش، داریوش اول، خشیارشا، شورش‌ها.

فهرست مطالب

مقدمه ۱

فصل اول

- تمدنهای جنوب میان رودان پیش از روی کار آمدن هخامنشیان ۱۲

جغرافیای میان رودان ۱۳

پیدایش زندگی یکجا نشینی ۱۴

دجله و فرات ۱۴

فرهنگ عبید ۱۶

خاستگاه تمدن سومر ۱۶

مرحله شهر نشینی میان رودان ۱۸

دولت - شهرهای میان رودان ۱۸

ویژگی های دولت شهرهای سومری ۲۰

خط و کتابت سومر ۲۱

گوتی ها ۲۲

اکد ۲۳

سلسله سوم اور ۲۴

عصر حمورابی ۲۵

کاسی ها ۲۷

دوره بابل جدید ۳۰

پادشاهی نبونید ۳۲

فصل دوم

- شکل گیری امپراتوری هخامنشیان و پادشاهی کورش بزرگ ۳۳

پیشینه پارس ها پیش از تشکیل امپراتوری هخامنشی ۳۴

کوروش دوم (۵۵۹ - ۵۳۰ پ م) ۳۸

علل و زمینه های حمله به بابل ۴۱

فصل سوم

- فتح بابل ۴۶

چگونگی حمله به بابل و نظریات مختلف در مورد کشتار آپیس ۴۷

گاهشماری نبونیدوس ۴۹

استوانه کوروش ۵۰

کوروش پس از فتح بابل ۵۳

گوبریاس یا اوگبارو ۵۹

کمبرجیه در بابل ۶۰

فصل چهارم

- اوضاع سیاسی و اقتصادی بابل در زمان هخامنشیان ۶۵

بابل در زمان هخامنشیان ۶۶

کتابت در بابل ۶۰

اقتصاد بابل هخامنشیان ۷۰

بانکداری بابل ۷۰

تجارتخانه اگیبی ۷۱

تجارتخانه موراشو ۷۳

خراج بابل ۸۰

مالیات معابد بابل ۸۱

بازرگانی ۸۲

فصل پنجم

- شورش های بابل در زمان داریوش و خشایارشا ۸۶

۸۷	چگونگی روی کار آمدن داریوش یکم (۵۲۲ - ۴۸۶ پ م)
۹۲	شورش بابل در زمان داریوش یکم
۹۷	خشایارشا (۴۸۶ - ۴۶۵ پ م)
۹۸	بابل در زمان خشایارشا
۱۰۴	نتیجه گیری
۱۰۸	تصاویر
۱۱۹	منابع فارسی
۱۲۷	منابع خارجی

مقدمه

موضوع رساله: جایگاه ساتراپی بابل در دوره هخامنشیان تا پایان پادشاهی خشایارشا

تعریف مسئله

بابل یکی از مراکز بزرگی است که تمدن از آنجا بر سایر اقوام باستانی پرتو افکنده است. به دلیل ارتباطات گسترده‌ای که میان رودان با دیگر مناطق شرقی و غربی این سرزمین داشته است، ما شاهد مهاجرت گسترده اقوام گوناگون با فرهنگ‌های متفاوت هستیم. پس از تشکیل تمدن‌های کهن سومر و اکد در جنوب میان‌رودان، اینک زمان شکل‌گیری تمدن بابل رسیده بود. ما از هزاره دوم پ.م. شاهد گسترش تدریجی فرهنگ بابلی بر قسمت‌های اعظم آسیای غربی هستیم، از عناصر آن زبان و خط بابلی است که در قرون بعد مورد استفاده اقوام آشوری و فرمانروایان آریایی میتانی و مصر قرار گرفت و بعدها خط رسمی متون درباری هخامنشیان گردید.

در این پژوهش تلاش بر آن بوده است تا ضمن بررسی پیشینه میان‌رودان از لحاظ جغرافیایی، سیاسی و اجتماعی از هزاره چهارم پ.م. به چگونگی تشکیل حکومت بابل پیش از روی کار آمدن پادشاهی هخامنشیان تا پایان حکومت خشایارشا، پرداخته شود.

اهمیت انتخاب این موضوع از یک سو ما را در شناخت بهتر بهره‌گیری شاهان هخامنشی از این ایالت متصرفه یاری می‌کند و از سوی دیگر رویدادهای سیاسی، اقتصادی اجتماعی و شیوه برخورد این حکومت با این منطقه چه در حال صلح و چه جنگ را برای ما روشن می‌سازد.

سوالات تحقیق

۱- ساتراپی بابل در دوره هخامنشیان از چه جایگاهی برخوردار بوده است؟

۲- آیا جایگاه بابل در دوره هخامنشیان دچار نوسانات شد؟

با توجه به سوالات فوق می‌توان فرضیه‌های زیر را مطرح کرد:

۱- بابل به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی و قرار گرفتن در مسیر تجارت شرق به غرب از اهمیت زیادی برخوردار بود. احتمالاً حضور پارسیان در این شهر به دلیل ثروت و دستیابی بهتر به برتری اقتصادی بوده است.

۲- به نظر می‌رسد ساتراپی بابل در دوره هخامنشیان دچار نوسانات بود مثلاً در عصر داریوش اول و پسرش خشایارشا، شورش‌هایی در بابل رخ داد که منجر به تنزل جایگاه بابل شد.

روش تحقیق:

روش کار در این تحقیق به صورت توصیفی و تحلیلی است یعنی ابتدا مطالب مورد نیاز از منابع و مآخذ جمع‌آوری و سپس مجموعه اطلاعات در قالب سرفصل‌های مورد نظر طبقه‌بندی و آنگاه مورد نقد قرار گرفته است.

پیشینه تحقیق:

تقریباً در تمام منابع و تحقیقات تاریخ ایران باستان، به بررسی جایگاه ساتراپی‌های تابعه هخامنشیان از جمله بابل پرداخته شده است. از جمله در کتاب امپراتوری هخامنشی اثر اومستد، و در کتاب دو جلدی تاریخ امپراتوری هخامنشیاناز کورش تا اسکندر نوشته پی‌یر بریان، میراث باستانی ایران اثر ریچارد ن. فرای، ایرانیان در بابل هخامنشی نوشته محمدآ. داندامایف، هخامنشیان اثر املی کورت، ایران از آغاز تا اسلام اثر ر. گیرشمن، به این مهم پرداخته شده است. اما تا کنون به بررسی کامل و همه جانبه درباره این ساتراپی پرداخته نشده است. این رساله شامل پنج فصل می‌باشد. برای رسیدن به اهداف این پژوهش، ابتدا به بحث‌های مقدماتی و طرح مسئله و شیوه کار، پیشینه پژوهش، فرضیه‌ها و ساختار پایان‌نامه و منابع پرداخته شده است. در فصل اول به بررسی اجمالی پیشینه بابلبا توجه به گذشته کهن میان‌رودان از طریق شناخت مختصر فرهنگ‌های اقوام جنوب این منطقه تا زمان پادشاهی نبونید پرداخته شده است. در فصل دوم ابتدا مطالبی درباره‌ی ورود آریایی‌ها و پارسیان به

ایران و نیز چگونگی ظهور هخامنشیان در عرصه تاریخ هزاره اول پ.م. و سپس به بررسی دوران کورش بزرگ، علل و زمینه‌های حمله به بابل پرداخته شده است. در فصل سوم، چگونگی فتح بابل و اقدامات کورش پس از فتح تا پایان حکومت کمبوجیه در بابل بررسی شده است. در فصل چهارم، ابتدا سعی شده است به حوادث ابتدای حکومت داریوش یعنی چگونگی به قدرت رسیدن وی پس از قتل بردیا پرداخته شود و سپس شورش‌های بابل در زمان داریوش اول و خشیارشا و نحوه برخورد با این ناآرامی‌ها بررسی می‌شود. در فصل پنجم، شرایط اقتصادی بابل و تأثیرات آن در اوضاع کشور و نیز میزان خراج آن کشور و بررسی جایگاه بابلدر میان ساتراپ‌های دیگر هخامنشیان تا زمان پایان پادشاهی خشیارشا، بررسی شده است.

مشکلات تحقیق

عدم دسترسی مستقیم به منابع این دوره و عدم آشنایی به زبان‌های کهن میان‌رودانی و بعضی از زبان‌های اروپایی که اغلب به ترجمه آن متون پرداخته نشده است.

منابع این دوره را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد.

۱) معماری:

شامل، کاخ‌ها، تالارها، بناهای تدفین، بناهای مذهبی که هر یک از عالی‌ترین شاهکارهای معماری به شمار می‌روند. احتمالاً ساخت این بناها از اوایل سده‌ی هفتم پ.م. آغاز شده است. در این‌جا با توجه به موضوع پایان‌نامه نیازی به استفاده از این منابع نبوده است. اما باید گفت به دلیل وسعت امپراتوری هخامنشی ما شاهد به کارگیری عناصر معماری ملل تابعه در بناهای این دوره هستیم.

۲) کتیبه‌ها و الواح بر جای مانده از دوره هخامنشیان:

کتیبه های فارسی باستان همگی به یکی از انواع خط میخی می‌باشند. این کتیبه‌ها از دیدگاه زبانشناسی و تاریخی و نیز به دلیل این‌که همزمان با حوادث مندرج در آن‌ها نوشته شده‌اند، دارای اهمیت هستند. به عنوان مثال کتیبه بیستون در کرمانشاه درباره چگونگی به قدرت رسیدن داریوش و شرح سرکوبی شورش‌های مختلفی که پس از قتل بردیا بروز کرد، شرح مبسوطی دارد و نیز کتیبه‌های خشایارش‌ای اول در تخت جمشید، شوش، الوند، وان و همدان می‌باشد. متأسفانه این کتیبه‌ها به جز کتیبه بیستون که به شرح جزئیات پرداخته شده است، پژوهشگران عصر هخامنشیان را کفایت نمی‌کنند.

۳) گزارش مورخان کلاسیک:

بررسی منابع و گزارشات مورخین کلاسیک، به ویژه مورخان یونانی و رومی اطلاعات ارزشمندی در زمینه تاریخ هخامنشیان و ملل تابعه از جمله تمدن بابل هخامنشی در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهند. اما این منابع با وجود اطلاعات ارزشمندی که در خود دارند ولی باید گفت تألیفات مورخان یونانی و یونانی زبان یعنی هرودوت، توسیدید، گزنفون، کتزیاس، و غیره... با آنکه مورخان آن‌ها همزمان با عصر هخامنشی بوده‌اند و حوادث و رویدادهایی را که در کتاب‌های خود آورده‌اند، به چشم خود دیده و یا از کسانی که شاهد آن وقایع بوده‌اند، شنیده‌اند، متأسفانه اغراض خصوصی، دروغ، تهمت‌های ناروا، مطالب برخلاف حقیقت، تعصبات ملی و بالاخره گرافه‌گویی‌های بسیار دیده می‌شود. و چون نویسندگان مزبور بر خلاف آنچه وظیفه و لازمه یک مورخ بی‌طرف است، اعمال نظر نکرده‌اند، می‌بایست نوشته‌های آن‌ها را با احتیاط تلقی کرد.

مهم‌ترین نکات در مورد استفاده از این منابع به شرح ذیل است.

۱- بیشتر این نویسندگان از رقبا و دشمنان ایران بوده‌اند. بنابراین در استفاده از این منابع باید احتیاط کرد.

۲- برخی از این منابع در فاصله زمانی دور از واقعه نوشته شده‌اند پس احتمال خطا و اشتباه در آن‌ها وجود دارد.

۳- گاه به سبب عدم شناخت و آشنایی نویسندگان با مکانهای جغرافیایی، آداب و رسوم مطالب تحریف شده‌اند.

۴- آثار مورخین یونانی غالباً بر اساس روایات شفاهی تدوین شده‌اند و از آنجایی که حافظه و گفتار عامل اصلی انتقال تجارب است، در نتیجه در اثر گذر زمان حافظه‌ی انسان دچار اشتباه شده و نیز فاصله زمانی موضوع مربوطه را دچار تغییر و تبدیل می‌کند. از سوی اعمال سلیقه‌ها، تحول فرهنگ‌ها تعصبات قومی و نژادی باعث دگرگونی رویدادهای شفاهی می‌شود.

هرودوت:

وی در سال ۴۸۴ پ.م. در هالیکارناس، یکی از مستعمرات یونانی آسیای صغیر به دنیا آمد. خانواده هرودوت از اشراف این منطقه بودند، و به همین دلیل از زندگی مرفهی برخوردار بود. اما برخی علل سیاسی او را مجبور به سکونت در جزیره ساموس کرد. هرودوت از جمله یونانیان باستانی بود که شیفته آزادی مطلق بودند. اثر بزرگ او کتاب تاریخ منظمی از ظهور و سقوط امپراتوری ایران است. وی به شرح گزارشات پراکنده‌ای در باره ملل کوچک و بزرگی پرداخته که یا در اثر جنگ‌ها به زیر سلطه ایران درآمدند و یا تا پیش از سال ۴۸۰ پ.م. با آنان تماس داشته است. هرودوت سفرهایی به فنیقیه، سوریه، قبرس، مصر، مقدونیه، بابل و شاید ماد و پارس نمود. وی در سفر به بابل، به عنوان فرد معاصر توصیفی زنده و روشن از این شهر ارائه کرده است، که تا اندازه‌ای با حفاری‌های انجام شده، مطابقت دارد. نوشته‌های او تأییدی بر مدارک موجود درباره بابل است. وی به تخریب معابد بابل و ذوب تندیس مردوک، معتقد نیست. هر چند پاره‌ای اطلاعات او از آداب و سنن بابل بیش‌تر بازتاب آداب و رسوم یونانی است، اما گفته‌های او درباره محصولات کشاورزی میان‌رودان، تأیید شده‌اند. زندگی خصوصی هرودوت در پرده‌ای از ابهام قرار دارد. تألیفات وی در نه جلد صورت گرفته است که هر یک به یکی از خدایان تعلق دارد. هرودوت را پدر تاریخ خوانده‌اند و گروهی از منتقدین آثار تاریخی نسبت به بی‌طرفی هرودوت در نقل تاریخ تردید کرده‌اند. ارسطو، توسیدید، کتزیاس، استرابون وی را افسانه‌گو، فردی که به گفتن حقایق تمایلی ندارد و یا نادرستی اطلاعات متهم می‌کنند. هرودوت در جلد سوم کتاب خود دچار اشتباهاتی شده است. از جمله، قتل بردیا و خواهر کمبوجیه را پس از لشکرکشی به حبشه و قتل گاو آپیس ذکر کرده است. همچنین هرودوت در بند ۳۳ کتاب خود، اعمال کمبوجیه را ناشی از یک بیماری ارثی دانسته و می‌گوید: کمبوجیه از زمان

تولد ناراحتی شدیدی داشته که برخی آن را صرع و بیماری روحی می‌نامند، در حالیکه پدر تاریخ تحت تاثیر قضاوت مصریان قرار گرفته است، به گونه‌ای که تصور کرده است شکست‌های کمبوجیه به خاطر کشتن گاو آپیس و واقعاً نفرین خدای مصریان بوده است. با تمامی انتقاداتی که بر هرودوت وارد است می‌توان گفت که وی استاد فن ساده‌نویسی است که با قلمی بسیار ساده و حتی در برخی جاها احساسات را بیان می‌کند. و نیز به نظر می‌رسد، نوشته‌های وی از یک معرفت اصیل برخوردار باشند و بسیاری از آنها از منابع پارسی و مادی کسب شده‌اند.

دیودور سیسیلی:

این مورخ یونانی اهل سیسیل بود. وی در حدود سال ۹۰ پ.م. در اژی‌ریون سیسیل متولد شد و در سال ۲۰ پ.م. وفات یافت. او در طی مسافرت در اطراف مصر، دریای مدیترانه و مناطق دیگر اسناد و مدارک تاریخی بسیاری گرد آورد که امروزه در دسترس نیست. مهم‌ترین اثر وی به نام کتابخانه تاریخی در چهل جلد می‌باشد که از آغاز تاریخ تا تصرف سرزمین گل به دست سزار روم را در بر می‌گیرد. از این تالیف پانزده جلد باقی مانده است. در آثار او تناقضاتی به چشم می‌خورد از جمله اینکه دیودور گزارشات خود را با افسانه آمیخته است مانند قصر خیالی سمیرامیس و نیز در برخی از مطالب خود با گفته‌های هرودوت هم صدا شده است مانند متهم کردن کمبوجیه به دیوانگی. مورخین قرن چهارم پ.م. و نیز مورخین عصر اسکندر مقدونی، با بزرگ جلوه دادن شکوه و جلال دربار هخامنشیان سعی داشتند آنان را راحت طلب و تن‌آسا جلوه دهند. این مورخین از نوشته‌های کتزیاس استفاده نموده‌اند. دیودور تلاش کرده است شاهان هخامنشی را حقیر جلوه دهد وی کمبوجیه را به بدرفتاری با معابد مصریان و داریوش را با اسکندر برابر می‌داند. گزارش او از مرگ خشیارشا از دیدگاه یک مورخ واقعی قابل قبول نیست او در این باره می‌گوید: «خشیارشا زندگی خود را حقیرانه تمام کرد و در رختخواب به دست پسر خویش به قتل رسید».

کتزیاس:

وی مورخ و طبیب یونانی و از بستگان بقراط بوده است که در قرن پنجم ق.م. در کاریه متولد شد. وی در سال ۴۱۴ پ.م. به اسارت ایرانیان درآمد، و به مدت هفده سال (۳۹۸-۴۱۵) طبیب پروشات ملکه ایران، همسر داریوش دوم بود. تصور می‌رود هنگامی که او در نبرد کوناکسا به دست برادر شاه زخمی می‌شود به حضور اردشیر دوم بار می‌یابد. از وی دو کتاب به یادگار مانده است، که عبارتند از: پرسیکا (Persika) - تاریخ پارس و ایندیکا (Indika) - تاریخ هند. وی برای نگارش تاریخ پارس به قول خودش از سالنامه‌های رسمی ایرانی استفاده کرده است و در نوشتن تاریخ هند از اظهارات شفاهی و از مشاهدات خود بهره گرفته است. مهم‌ترین تالیفات او شامل بیست و سه کتاب بوده است. قطعاتی که از او راجع به خشیارشا، باقی مانده حاکی از رعایت برخی رسوم میان‌رودان از سوی شاهان ایران است. برخی او را افسانه‌پرداز می‌دانند. گرچه تعدادی از نویسندگان یونانی از نوشته‌های او استفاده کرده‌اند. ولی امروزه نادرستی مطالب او به اثبات رسیده است. کتزیاس پیش از آنکه ۲۳ کتاب پرسیکای خود را بنویسد، کتاب هرودوت را به دقت خوانده بود و بسیار مایل بود چیزی شبیه آن را بیافریند. نوشته‌های او با هرودوت تفاوت زیادی دارد و او هرودوت را به دروغگویی متهم کرده است. از دیگر انتقاداتی که بر وی وارد است، این است که وی بر روایات شفاهی تکیه داشته است گرچه بنا بر ادعای خودش زمانی که در هنگام اقامتش در شوش، به مدارک دولتی دسترسی داشته است. وی قطعاً به زبانهای شرقی آشنا نبوده است. بنابراین از وجود مترجمان دربار هخامنشی استفاده می‌کرده است چرا که در گزارشات خود ترجمه نادرستی از کتیبه بیستون ارائه نموده است.

گزنفون:

مورخ، فیلسوف و سردار نظامی یونانی است که در سال ۴۳۰ پ.م. در ارخیا به دنیا آمد. وی در سال ۴۰۴ پ.م. به علل سیاسی آتن را ترک کرد و به دربار کوروش کوچک، برادر اردشیر دوم رفت. گزنفون در لشکرکشی کوروش کوچک علیه برادرش، اردشیر دوم شرکت کرد. وی پس از کشته شدن کوروش کوچک، سپاهیان یونانی لشکر کوروش کوچک را به یونان بازگرداند یونانی‌ها این امر را خیانت تلقی کرده و او را از شهر آتن تبعید کردند. گزنفون ناچار به اسپارت رفت و در نبرد کروونه بر علیه آتنی‌ها جنگید گزنفون بعدها در ملکی که دولت اسپارت در سیلونت برای حق شناسی از خدماتش در اختیار او گذاشته بود، سکونت گزید و تا پایان عمر به تألیف آثار خود پرداخت. برخی از

اطلاعات او خطاست. اما پاره‌ای از مطالبش، امروزه با حفاری‌های باستان‌شناختی، مورد تأیید قرار گرفته‌اند. وی کورش بزرگ را فاتح مصر می‌داند و او را ایدئال خود معرفی می‌کند. علاوه بر آن از نوشته‌های هرودوت و کتزیاس در آثار خود بهره گرفته است. تالیفات گزنفون بیشتر جنبه فلسفی و تربیتی دارد برخی از آثار او عبارتند از آناباسیس، ماندنیها، دفاعیه، سیروپدی (تربیت کورش) می‌باشند. کتاب کورش‌نامه او را باید یک رمان تاریخی تلقی نمود تا یک اثر تاریخی. وی به داستان زندگی کورش بزرگ پرداخته و مطالب را بدون نظم تاریخی کنار هم قرار داده است. وی کورش را فاتح مصر می‌داند و مرگ او را به طور طبیعی در میان فرزندان او عنوان می‌کند. نام‌هایی که در این کتاب آمده است نام‌های ایرانی نیستند بلکه بیش‌تر برگرفته از نام‌های مردم آسیای صغیر و یا یونانی است.

۴) منابع عبری:

قوم یهود که در ماوراء فرات، همراه آرامی‌ها، فلسطینی‌ها، اعراب و نیز یونانیان در سواحل صور و صیدا می‌زیستند، دارای دولتی مستقل به نام یهودا بودند. پس از سقوط آشور، این دولت در برابر بابل موضع گرفت در نتیجه بخت‌النصر با حمله به اورشلیم دولت یهود را ساقط کرد و بخش بزرگی از یهودیان را اسیر و به بابل برد. از آن پس متون دینی یهود غالباً فرارسیدن کورش را به عنوان نجات بخش یهود نوید دادند. در این منابع چهره کورش بیش از آن‌که جنبه تاریخی داشته باشد، دارای خصوصیتی اسطوره‌ای است. در گزارشات ادبیات یهود، ساخت معبد اورشلیم با اسناد تاریخی مغایرتی ندارد. کتاب عهد عتیق در کنار سایر منابع آگاهی‌هایی درباره سلطنت هخامنشیان به‌ویژه سیاست شاهان هخامنشی در نواحی میان‌رودان و بابل به دست می‌دهد. برخی کتب درباره پیامبرانی از قبیل عزرا و نحمیا که معاصر با دوره مذکور بوده‌اند و نیز از سازمان دهندگان جامعه یهود بعد از بازگشت از دوران تبعید به سرزمین اورشلیم به شمار می‌روند اطلاعات مفیدی درباره شاهنشاهی هخامنشی و اقدامات آنان ارائه می‌دهند.

۵) منابع بابلی:

بایگانی‌های بسیار ارزشمندی از اسناد بابلی متعلق به شرکت تجاری موراشو و اگیبی به دست آمده است. با کمک این اسناد می‌توان به نتایج اقتصادی و سیاسی عملکرد امپراتوری هخامنشی در بابل و سایر بخش‌های قلمرو این امپراتوری دست یافت. از منابعی که مربوط به این دوره‌اند می‌توان به منشور کورش اشاره کرد:

استوانه کورش دوم در بابل

این استوانه در سال ۱۸۷۹ میلادی به هنگام کاوش‌های باستانشناسی گروه بریتانیایی در محوطه‌ی باستانی بابل در میان‌رودان توسط هرمزد رسام باستانشناس بریتانیایی آشوری تبار یافت شد. جنس این استوانه از گل رس است که ۲۳/۹ سانتی‌متر طول و ۱۱ سانتی‌متر عرض دارد و دور تا دور آن ۴۵ سطر به خط و زبان اکدی (بابل نو) نوشته شده است. در سال ۱۹۷۱ میلادی سازمان ملل آن را به شش زبان رسمی منتشر کرد و بدلی از این منشور در مقر این سازمان در شهر نیویورک نگهداری می‌شود. متن حاوی روایتی از فتح بابل توسط کورش در ۵۳۹ پ.م. است.

کورش پس از معرفی خود و دودمانش و شرح مختصر فتح بابل، می‌گوید که تمام دستاوردهایش را با کمک و رضایت مردوک خدای بابلی به انجام رسانده است. وی سپس بیان می‌کند که چگونه آرامش و صلح را برای مردم بابل و سومر و دیگر کشورها به ارمغان آورده است و پیکر خدایانی که نبونید از نیایشگاه‌های مختلف برداشته و در بابل گردآوری کرده بوده را به نیایشگاه‌های اصلی آنها برگردانده است. پس از آن، کورش بزرگ می‌گوید که چگونه نیایشگاه‌های ویران شده را از نو ساخته و مردمی را که اسیر شاهان بابل بودند را به میهنشان برگردانده است. در این نوشته اشاره مستقیمی به آزادی قوم یهود از اسارت بابلیان نشده، اما با مطالعه و پژوهش منابع تاریخی مشخص شده است که آزادی یهودیان بخشی از سیاست کورش پس از فتح بابل بوده است.

۶) منابع آرامی:

زبان آرامی به عنوان زبان رسمی شاهنشاهی هخامنشی به کار می‌رفت. به دلیل سادگی این خط، هخامنشیان به طور گسترده در سرزمین‌های زیر سلطه خود در امور اداری و دیوانی، از آن استفاده می‌کردند. از منابع باقی مانده از این دوره، می‌توان به پاپیروس‌ها، سفال‌نوشته‌ها، و نامه‌های اداری و خصوصی اشاره کرد.

۷) پژوهش‌های معاصر در تاریخ هخامنشی:

الف) پژوهش‌های ایرانی مانند، تمدن هخامنشی، علی سامی؛ ایران در عهد باستان، محمد جواد مشکور؛ ایران در زمان هخامنشیان، مرتضی احتشام؛ ماد و هخامنشی، علیرضا شهبازی؛ تاریخ ایران باستان، مشیرالدوله؛ تاریخ مردم ایران و روزگاران تاریخ ایران از آغاز تا سقوط پهلوی، عبدالحسین زرین‌کوب؛ در بخش میان رودان از کتاب سه جلدی تاریخ و تمدن بین‌النهرین و کتاب تاریخ و تمدن بین‌النهرین، یوسف مجیدزاده؛ نام برد

ب) پژوهش‌های غربی مانند، کتب نه جلدی تاریخ هخامنشی، ویراستار هلن سانیسی وردنبورخ؛ تاریخ هخامنشی، اومستد؛ ایران باستان، جان کورتیس؛ کورش بزرگ بنیانگذار امپراتوری هخامنشی، ژرار ایسرائل؛ شاهنشاهی هخامنشی از کورش اول تا اردشیر اول، ماریا بروسیوس؛ ایران از آغاز تا اسلام، گیرشمن؛ در بخش میان‌رودان، خاور نزدیک باستان، کلاریس سویشر؛ سومر و سومریان، هریت کرافورت؛ تاریخ سیاسی هخامنشی و ایران در دوران نخستین پادشاهان هخامنشی، داندامایف؛ ایران باستان از ۵۵۰ تا ۶۵۰ پ.م.، ژوزف ویسهوفر؛ کتیبه‌های هخامنشی، پی‌یرلوکوک؛ تاریخ تمدن، توین‌بی؛ امپراتوری جهانی ایران، براند جورج در این پژوهش استفاده شده است.

در زمینه تاریخ یونان اطلاعاتی از کتاب‌هایی مانند یونانیان و پارسیان، هرمان بنگستون؛ تاریخ یونان باستان، احمد بهمنش؛ سرزمین و مردم یونان، جانا کولیس؛ گرفته شده است

فصل اول

تمدن‌های جنوب میان‌رودان پیش از روی کار آمدن
هخامنشیان

جغرافیای میان‌رودان